

Galántai gróf Fekete János, a Voltaire-fordító

Bár jelen tanulmány az eredeti mű és magyar fordításának összehasonlítását tűzte ki célul, mégis, néhány sorban vázolnunk kell egy olyan arisztokrata életrajzát, akinek sokkal fontosabb szerep is juthatott volna a magyar irodalom fejlődésében és aki, közepes költői tehetsége miatt a későbbiek során feledésbe merült.

1741-ben született, előbb a családi házban, Csabrendeken nevelkedett, majd Bécsben, a savoyai Akadémián és a Theresianumban folytatta tanulmányait, ahol igen magas szinten sajátította el a francia nyelvet. Később a katonai pálya felé fordult és tábornoki ranggal vonult nyugdíjba; mivel azonban az osztrák háborúkban tett szolgálatait, érzése szerint nem kellőképpen honorálta az akkori hatalom, inkább az irodalom felé fordult. Főti családi kastélyában eltöltött időszaka alatt fordította le az Orleáni szüzet (Voltaire: *La Pucelle d'Orléans*), a verset a Természet Törvényeiről (Voltaire: *Poème sur la Loi naturelle*), Ariosto Orlando furiosójának egy részét és Ovidius Szerelmeit¹. A verselésben a francia stílus elterjesztése mellett kötelezte el magát; ő volt egyike az elsőnek az 1760-as évek során, aki a magyar alexandrinusban a hím- és nőnemű váltakozó rímet alkalmazta. (AABB a megszokott AAAA BBBB helyett)

Gyakorta úgy festették le őt, mint egy magyar voltairiánust, pedig a valóság igencsak távol állt ettől. Voltaire recepciója Magyarországon korántsem volt egyöntetű, és - főként az egyház elleni támadásai miatt - műveit ritkán törölték a királyi cenzúra listájáról. Annyi azonban bizonyos, hogy levelezésben állt „*Papa Grand Homme*”-mal, vagyis *Nagy Ember Papával*, ahogyan ő maga nevezi Voltaire-t egyik diákja számára diktált tananyagában, a *Parvus Tractatus Gallicus de Prosodia Gallica-ban*². Erre a levelezésre a tanúságok szerint 1766 és 1769 között került sor. Elküldte a mesternek francia nyelvű verseit, mellékelve néhány üveg tokaji bort is. Voltaire, aki jól ismerte ezt a csodálatos bort még II. Frigyes udvarából, és maga is említi az Orleáni Szűz-ben³, kijavítja a verseket és az ő visszafogott dicsérete volt a fiatal gróf számára az a hajtóerő, mely további költői munkáiban támogatta. Legalábbis Fekete szerint a nagy ferney-i filozófusnak köszönhetette, hogy az írás felé fordult⁴.

¹ K, Ignace: *Littérature française en Hongrie, 1772-1896*; pp. 138-139.

² Galánthai gróf FEKETE János: *Parvus Tractatus Gallicus de Prosodia Gallica*; Pest, 1796, Akadémiai Kézirattár, 4-r 35 sz.

³ AMBRÓZY Ágoston: *Voltaire és a Tokaji*; p. 18.

⁴ MORVAY Győző: *Galánthai gróf Fekete János élete*; pp. 216-220

Fekete a magyar irodalomban a barokk végső és a felvilágosodás kezdeti periódusának határán helyezkedik el. Ez alatt az átmeneti időszak alatt a legtöbb fordítás a barokk és a rokokó nézeteit tükrözte, azonban már egyre több olyan elem lelhető fel közöttük, amely támadja ezt a koncepciót és megerősíti a felvilágosodás korszaka felé igyekvő tendenciákat. A '70-es évek elejétől kezdenek meghatározóvá válni a francia művekből lefordított felvilágosult eszmék, ugyanakkor megnövekszik a magyarra fordított francia művek száma is, aminek egyenes következménye az a tény, hogy a francia (vagy inkább: franciás) műveltség elterjedt Magyarországon. Főként Bécs befolyása készítette a fiatal magyar katolikus arisztokratákat a francia nyelv elsajátítására⁵. A leginkább fordított kortárs írók abban az időszakban Fénelon, Marmontel és Voltaire volt; a többiek kevésbé fontos írók voltak. Ez a tendencia szoros összefüggésben áll azzal a ténnyel, hogy francia eredetű fordításirodalmunk nagy része erősen pedagógiai és erkölcsnevelő jelleggel bír⁶.

Ami a magyar verselést illeti például, a XVIII. század közepéig néhány művelt lélek számára az egyetlen, igazi költészetet a latin verselés képviselte. A másik oldalon volt található a magyar verselés, amelynek sajátos jellegzetességei voltak, többek között a négyes rímelés. Az elbeszélő és az elmélkedő stílus igen elterjedt volt a barokk irodalomban és ezeknek szinte természetes formája a négyes rímelésű alexandrinus volt. Ezt a strófát Gyöngyösi-strófának nevezték el arról a Gyöngyösi Istvánról, aki nemcsak a XVII. század legnépszerűbb költője volt, de az maradt a XVIII. században is. Azonban ennek a verselésnek a negatív oldalát sem hagyták figyelmen kívül a korszak nagy magyar gondolkodói. Annak érdekében ugyanis, hogy a formát ne sértsék meg, a költőknek gyakran szövegük tartalmát kellett megváltoztatniuk oly módon, hogy a Gyöngyösi-strófát tiszteletben tartsák, s ezáltal a tartalom szintjén veszítettek elég sokat, amivel írásaik irodalmi értékét csorbitották. A '70-es évek felé ez - a magyar verselésben mindaddig uralkodó - gyakorlat egyre inkább átadta a helyét másfajta rímelési típusoknak. Míg az egyház műveltebb, de egyre inkább a laikus témák felé forduló, irodalmi vénájú tagjai számára a latin verselési forma maradt a norma, addig a nemességet a francia irodalom jellemzi s ezáltal a francia verselési mód is, amelyet több-kevesebb sikerrel alkalmaztak. Ilyenek voltak Orczy Lőrinc, Bessenyei György, Teleki Ádám, Zechenter Antal és mások. A franciás irodalmárok "lázdása" a '80-as évek második felében zajlott le. Péczeli József volt az, aki Voltaire *Zad're*-jének fordításához írt előszavában támadást indított a Gyöngyösi verssorok, tehát a hagyományos, barokk gondolkodás ellen a verselésben. Végül is azonban ezt az előszót nem tették közre a *Zad're* fordításának kiadásakor. Péczeli újrafogalmazta és egy 1786-ban kiadott esszéjében publikálta. Ezen írásában pedig támadja az ebben a - gondolkodást az olvasó kedvéért megzabolázó, szép, de értéktelen szavakat használó - versformában kifejezett gondolatok szegényes voltát. Támadásainak nagy jelentősége volt, ami a magyar irodalom átváltozását illeti, bár ő maga, az

⁵ VÖRÖS Imre: Fejezetek XVIII. századi francia-magyar fordításirodalmunk történetéből; pp. 7-9.

⁶ VÖRÖS Imre: *Op. cit.*; p. 10.

1786-ban kiadott Henriás fordítása során még igen erőteljesen ragaszkodott ezekhez a barokk hagyományokhoz. Más részről, éppen a Henriásnak ez a fordítása volt az, amelyet még a Gyöngyösi verselés védői is magasztaltak és amely megnyitotta az utat a két verssoros strófák előtt a magyar verselésben.⁷

Fekete János alkalmi verseket írt, ami az arisztokrácia köreiben igen elterjedt divat volt abban az időben. Számos szabados szellemű versnek volt szerzője, amelyek magyar nyelven talán megütközést kelthettek volna, ő azonban ezeket rendre francia nyelven írta. Verselésében, mely az elején, a '60-as években a barokk hagyományokat követte, egyre inkább a francia stílus felé hajlik és terjeszti is azt. Ekképpen, a maga módján ő is hozzájárult a Magyarországon ekkor, a '70-es évek elején emancipálódó irodalmi megújodáshoz. Bár az Orleáni Szűz és a Természet Törvényeiről szóló vers általa készített fordításai kiadatlanok maradtak, mégis sok olyan barátja olvasta őket, aki maga is francia szellemű költő volt (pl. Orczy Lőrincz). Fordításainak e szűk írói társaságon belül elért sikerei ellenére Fekete személyes ambíciója sosem hajtotta őt ennél nagyobb hírnév felé. Az ő számára egyáltalán nem volt fontos, hogy munkáit nyomtatásban lássa, amit azzal is lehet magyarázni, hogy a kor intellektuális arisztokratáinak általános hozzáállása is hasonló volt. Ezek többé-kevésbé őszintén úgy tettek, mintha műveik sorsa hidegen hagyná őket. Báró Orczy és gróf Fekete 1764-ben egy levelet írtak Voltaire-nek, melyben, azon kívül, hogy elmarasztalták a Femey-i filozófust, amiért művében teljesen mellőzte Magyarország említését, írtak számára egy magasztaló verset is. Ezt a verset pedig ugyanebben a levélben egy kis semmiként jellemezték szerzői; ilyen volt tehát a viszonyuk ezeknek az arisztokratáknak a saját irodalmi munkáikhoz.

Jelen tanulmány elméleti alapjait tulajdonképpen a Dionýz Ďurišin által kidolgozott recepció-elmélet adja, melynek rövid bemutatására szükségünk van ahhoz, hogy a művek tényleges összehasonlítása megalapozott legyen. Az elméleti bevezető után elsőként az Orleáni Szűzet fogjuk tanulmányozni, amely elemzés során a különböző típusú eltéréseket az eredetihez képest csoportosítani fogjuk. Előbb a vers általános leírását vázoljuk fel, és ekkor fogjuk elvégezni a két mű elemzését mennyiségi szempontból. Ami a fordításbeli különbségeket illeti, azokat később, egy előre felállított sorrend szerint fogjuk bemutatni: a nevek helyesírásának megváltoztatása; képekben gazdag kifejezések; érzelem dús kifejezések; a magyar környezethez történő adaptálás; enyhén pikírt vagy közönségesebb fordítás; káromkodások bevezetése; terminológiai problémák; némely részletek teljes elhagyása.

Másodikként a Természet törvényeiről szóló verset fogjuk elemezni, ahol módszerünk némiképpen változni fog. Méretei miatt ezt a verset nem tematikusan, hanem versszakról-versszakra fogjuk tanulmányozni.

Végül pedig kísérletet fogunk tenni arra, hogy ezeknek az elemzéseknek az eredményeit összegezzük mindkét mű tanulmányozása után, hogy eljussunk a

---

⁷ BÍRÓ Ferenc: A felvilágosodás korának magyar irodalma; pp. 265-269.

végső szintézishez, melynek célja választ adni arra a két kérdésre, hogy Fekete János fordításai adaptációk, avagy inkább szövegű fordítások; valamint, hogy a recepció-elmélet szemszögéből nézve milyen nehézségek merültek fel a XVIII. század vége felé a magyarországi francia fordításirodalom terén?

A recepció elmélet⁸

Az az elmélet, amely szerint feleslegessé váltak az összehasonlító irodalmat érintő kutatások hibázik abban az értelemben, hogy csupán bizonyos típusú összehasonlításokra érvényes. Mégpedig azokra, amelyek azt próbálják bebizonyítani, hogy létezik olyan irodalom, amely más irodalomnak alárendelt szerepet tölt be. Példának okáért, egészen a közelmúltig gyakorta bebizonyították, hogy a 18. századi magyar irodalom nagy része a német irodalomban gyökerezik. 1962 óta a magyar összehasonlító irodalomtudomány olyan új utat nyitott magának, amelyen az összehasonlítást a befogadó irodalom szempontjából és nem a befogadott irodaloméból végzik. Vagyis védelmébe vette a kölcsönhatások és a teremtorécepció bizonyítását. A hatás fogalma egyfajta irodalmi alárendeltségi viszonyt feltételez és a hangsúlyt az új mű forrásaira helyezi. Ezzel szemben, a recepció fogalma azt a tényt teszi nyilvánvalóvá, miszerint a befogadó tevékenysége gyakran lényegesen fontosabb magánál a befogadott műnél és, hogy a befogadott mű megváltoztatása különleges hozzáállást feltételez, valamint nagy nyitottságot olyan eszmék és irodalmi áramlatok iránt, amelyek gyakran forradalmiaknak tűnhetnek a befogadó szempontjából. A hatás nem lehet esztétikai kritérium és semmiképpen sem szabad belőle olyan következtetéseket levonni, hogy létezhetnek felsőbbrendű költők vagy irodalom. Igen fontos megjegyezni azt, hogy a művek teremtorécepció befogadása során az eredeti mű elemei szembehelyezkednek a befogadó ország szokásaival és kulturális közegével és azáltal, hogy beleilleszkednek, részt vesznek annak fejlődésében⁹.

Elsődleges fontosságú annak definiálása, hogy miképpen vesz részt a befogadott irodalmi elem a befogadási jelenség kialakulásában. Abból a tényből indulunk ki, hogy egy adott struktúrában nem minden összetevő egyformán lényeges. Van közöttük *sükségszerű*, vagyis a mű lényegét képezik, és vannak *véletlenszerűek*, melyeknek fontossága csupán másodrendű.

Abban az esetben beszélünk *integrációról*, amikor a recepció során túlnyomó többségében megegyezés és asszimiláció van a két mű közti kapcsolatban szereplő összetevők szintjén. A recepció során észlelhető aktivitás és passzivitás fogalma olyan segédeszköz, amellyel a kreativitás jelentőségét figyelhetjük meg.

⁸ Đurišin, Dionýz: *Összehasonlító irodalomkutatás*, Gondolat, Budapest, 1977.

FERENCZI L.: *Voltaire a XVIII. Századi Magyarországon = Sorssotok előre nézzétek*, szerk. KÖPECZI Béla - SZIKLAY László: Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.

ORCZY L. - FEKETE J.: *Lettre í Mr de Voltaire qu plainte d'un hongrois*, publié par I. Vörös, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.

⁹ Đurišin, Dionýz: *Op. cit.*; pp. 5-9.

Miután meghatároztuk ezt a terminológiát, megteremtettük a recepció folyamatának teljes leírásához szükséges előfeltételeket.

A recepció integráló formái közt szerepel a fordítás, melynek tanulmányozása érdekében szükségképpen a fordítónak az eredeti műhöz való kapcsolatából kell kiindulnunk, azonban nem mehetünk el más tényezők mellett sem. Elméleti kiindulópontunk az az *in extremis* feltételezés, hogy létezik szövegű fordítás. Még ebben a speciális esetben is számolnunk kell a lehetséges különbségekkel, melyeknek különféle okai lehetnek:

- a) A fordítási nyelv más struktúrája, ami nem teszi lehetővé, hogy mindent lefordítsunk és ezáltal bizonyos információmennyiség elvesztéséhez vezet;
- b) A fordító receptív képességeinek korlátai;
- c) Az a képesség. Amellyel a fordító kifejezi vagy sem az eredeti mű valamennyi jellegzetességét.

Az a célunk, hogy megfigyeljük az eredeti mű recepciójának mértékét az idegen nyelvben. Módszertanilag ez leginkább azt jelenti, hogy felfedjük a különbségeket, azonban tekintetbe vesszük az analógiákat is, melyek a fordítás és az eredeti mű közt fennmaradnak.

Ne feledjük azonban: ha célunk kizárólag az eredeti műtől való mindennemű eltérés feltárása, az a fordító kreatív tevékenységének alábecsüléséhez vezethet, mivel tevékenységét csupán az eredeti műtől függő munkának tekintjük.

Az adaptáció a recepció integráló formáinak határán található. A fordítás során pozitív kapcsolat áll fenn az eredeti művel, amelyben a fordító nem törekszik arra, hogy szolgálékkal ragaszkodjon a befogadott mű valamennyi jellegzetességéhez, hanem megpróbálja azokat saját ideológiai és esztétikai elveihez idomítani. Ezen folyamat terméke olyan amalgám lesz, mely egyesíti az eredeti mű tulajdonságait a fordító koncepciójával. A komparatisztika feladata, hogy megragadja a mű transzformációs fokát és leírja a befogadó irodalmi környezetében megvalósuló adaptációt¹⁰.

Ami a konkrét vizsgálatot illeti, amikor meghatározzuk a törvényeket, akkor az adott irodalmi jelenségre jellemző tulajdonságokból kell kiindulni. Ez a jelenség közvetlenül a fordító szubjektív karakterével és ilyen vagy olyan irodalmi körhöz való tartozásával függ össze. Ezért a korabeli helyzetből, valamint a befogadó irodalom lehetséges fejlődésének feltételeiből és objektív esélyeiből kell kiindulni. Mikor ugyanis egy nemzet írói új kifejezési formákat keresnek, akkor a befogadás jelenségének szerepe megnövekszik.

Ezt a szerepet leginkább a verselési módban lehet kimutatni: az irodalmi szokások nagymértékben befolyásolják egy másik nemzet verselésének recepcióját. Látni fogjuk ezt Fekete esetében is, és már láthattuk a 18. századi magyar irodalom hetvenes éveiben a verselés átalakulása során.

¹⁰ Đurišin, Dionýz: *Op. cit.*; pp. 92-122.

Ne feledjük el végül, hogy a fordítás, mint azt már említettük, nem azt jelenti, hogy gépiesen átültetjük az idegen művet egy másik nyelv kódrendszerébe, hanem feltételez mindez egyfajta kapcsolatot is az eredeti művel szemben. Éppen ezért meg kell értenünk és tisztáznunk kell – és ez létfontosságú – a befogadó jelenség irodalmi helyzetét¹¹.

I.) Az Orleáni Szűz - La Pucelle d'Orléans

A Pucelle D'Orléans-t Voltaire 1730 körül írta. Fekete az 1774-es kiadásra hivatkozik, amelyet az 1762-es alapján készítettek.¹² Ez a hosszú epikus költemény valós, a 15. század harmadik évtizedében lezajlott történelmi eseményeken alapszik. Ennek ellenére nyilvánvaló, hogy a szerző az eposz stilisztikai módszereivel élt és, hogy ennek következtében a történelmi tények valódisága gyakorta alárendeltje a vers felépítésének. A tanulmányozott részletek jelzésére külön rendszert követtünk. Egyértelmű, hogy lehetetlen feladat lenne valamennyi ilyen részletet itt bemutatni, hisz csak ezek a részletek az eredeti mű teljes terjedelmének 22%-át teszik ki.

A két mű közt fennálló különbségek a felépítést illetően: a fordító munkáját az Elöl-járó Beszédben mutatja be¹³. Szerinte "[...] a jó fordítás az, amelyben a fordító egyesíti lelkét a szerzőével és annak valamennyi gondolatát úgy fejezi ki, mint ahogy azt a szerző tette volna, ha a fordító anyanyelvén írt volna". Íme egy kiváló meghatározás az integrációra és az adaptációra. Fekete nem változtatott az eposz felépítésén, az énekek ugyanolyan sorrendben következnek, számuk is azonos, vagyis 21. A verssorok számában van némi változtatás, általában plusz-mínusz 5 sor, az első öt énekben azonban az eltérés 19 és 24 többlet verssor. A teljes eltérés 122 verssor, tehát az eredeti műhöz képest 1,5 %-kal hosszabb a fordítás.

A mű formája. Voltaire a francia költészet hagyományait követve alkotta műveit. A francia prozódiaírók írt, francia nyelvű értekezésében Fekete azt jegyzi le a tíz szótagú verssorról, hogy „[...] ezt használják a bohózatokban és az episztolákban. Papa nagy ember még egyik komédiájában is felhasználta.”¹⁴ És Papa nagy ember, vagyis Voltaire tíz szótagú verssorokban írta meg az eredeti Orleáni Szűzet, nem pedig alexandrinusokban. Fordítónk azt is maga árulja el, milyen okból választotta az alexandrinust a tíz szótagú verssor helyett: Fekete szerint ugyanis az alexandrinus sokkal jobban megfelel a magyar nyelvű verskompozícióknak, függetlenül azok témájától, ráadásul a tíz szótagú verssor erőteljesen korlátozza a szerző gondolatait és, végül, a magyar hallgatóságnak nem hangzik igazán jól. Ne feledjük a Gyöngyösi hagyományt, mely ezidőtájt még a legtöbb magyar költő számára

¹¹ Đurišin, Dionýz: *Op. cit.*; pp. 167-171.

¹² VOLTAIRE: *La Pucelle d'Orléans* = *Œuvres complètes de Voltaire*, Paris, 1829, 10, 1-309.

¹³ “[...] une bonne traduction est celle où le traducteur unit son âme avec celui de l'auteur et exprime toutes ses pensées comme l'auteur l'aurait fait s'il avait écrit dans sa langue. Ainsi le traducteur n'affaiblira pas son auteur et sa traduction sera une œuvre propre à lui dans sa langue”. Galánthai gróf FEKETE J.: *Voltaire: Az Orleáni Szűz*, Fóth, 1796, Akadémiai Kézirattár, RUI (4) 507 1, p. 4.

¹⁴ Galánthai gróf FEKETE J.: *Parvus Tractatus Gallicus de Prosodia Gallica*, Pest, 1796.

divatban volt. Így tehát igaz, hogy csupán 1,5 % az eltérés az eredeti műhöz képest a fordításban, azonban az alexandrinus és a tíz szótagú verssor közti 20% eltéréssel együtt már sokkal jelentékenyebb a különbség. Szöveg-tömegben számítva ez 21,8 %-ot jelent. A cselekmény szálát azonban nem bolygatja meg és hű marad a sorrendben is, valamint az énekek számához is tartja magát. Voltaire jegyzeteit *Nóták* néven fordítja, melyhez igen gyakran hozzáfűzi saját, F-fel jelölt megjegyzéseit. Ezek a megjegyzések gyakran az eredetinek szó szerinti fordításai és a saját megjegyzések csupán arra szolgálnak, hogy a magyar olvasók történelmi és mitológiai ismereteit bővítse. Fordítónk, amint ez akkoriban szokásos volt, és amint azt számunkra meg is említi Elöl-járó Beszédjében, megváltoztatja szereplői nevét; ez gyakorta csak a kiejtés szerinti átírást jelenti vagy a név magyaros változatát. Példa ezekre: *Charles*, *Charlot* = *Károly*; *Jeanne d'Arc* = *Johanna*, *Hanna*, *Hanka*; *Agnès* = *Agnes* [sic!]; *Lourdis* = *Lurdisz*; *Bonneau* = *Bonó*. Néha azonban a név jelentéstartalommal is bír, hogy a szereplőt az olvasóhoz közelebb vigye vele: *Jeanne d'Arc* = *Ideges Johanna* (*ideg*=*az új idege*; *arc* franciául *íjat jelent*); *Sœur Besogne* = *Máter Szükség*; *père Bonifoux* = *Jóbohó* (fr. = *jó és bolondos*). A városok és vidékek neveit is a korabeli szokásoknak és használatnak megfelelően változtatja meg a fordító: *Orléans* = *Orleánz*, *Orléan*; *Paris* = *Páris*; *Milan* = *Majland*; *Le Poitou* = *Poatú*. Előfordul az is, hogy egy foglalkozást névvé változtat: „*beau page*” = [szép apród] (XIII, 111.) egész egyszerűen „*szép Pácsi*” (XIII, 109.) lesz, míg az eredeti „*aprod*”[*page*] jelentés eltűnik.

Ismert tény az is, hogy a magyar nyelv bővelkedik képekben. A XIII. énekben, midőn Chandos, angol lovag győzedelmeskedik a Szűz felett egy küzdelemben, ez olvasható: “[...] *il faut dans tout état Qu'on se soumette à la loi du combat*” (XIII. 273-274.) = “[...] *semmiféle hartzba A Tábor törvényét nem rúghatni farba.*” (XIII. 274-275.). Az eredetiben szereplő „*lois du combat*” = [párviadal szabályai] helyett itt a «*Tábor törvényei*» szerepelnek, ami nyílt utalás a hadseregére, tehát a történet korabeli lovagi értékrendtől teljesen eltérő szabályrendszerre; Fekete itt például aktualizálja a történetet. „*Se soumettre*” [= aláveti magát] itt úgy lett fordítva: „*nem rúghatni farba*”. Ez ugyan kissé nyers képet ad, ami azonban összeegyeztethető a XVIII. századi zsoldosokkal, de egyáltalában nem a XV. századi lovagok udvariassági etikettjével.

Szintén divatos volt akkoriban az érzelem dús, affektivitásában túlfűtött irodalmi stílus. Fekete is túlradó érzelmekkel tölti el főbb szereplői karakterét. Így például a XIX. énekben, abban a jelenetben, amelyben La Trimouille felébred, miután szeretőjét akaratan kívül megölte, így szólítja meg őt a szerző: „*Tu vis le jour, La Trimouille* [...]” (XIX. 235.), vagyis „Megláttad a napfényt, La Trimouille”; Fekete azonban sokkal szubjektívebben így kiált fel: „*Nyomorúlt Tremuil*, [...]” (XIX. 236.). A fordító, szemben az eredeti szerzőjével, kimutatja a szituáció tragikus hőisével szembeni érzelmeit, hiszen sajnálatraméltónak titulálja őt.

Vegyünk szemügyre egy olyan részletet, melyben a fordító az eredeti kifejezést igazán magyarossá teszi: „*Fent sem minden tiszta, nyelvén a Palótzot* [...]” (IV. 602), míg az eredeti nagyjából így hangzik: „Nem minden tiszta, és a vidéki

kiejtés[...].¹⁵ Itt, a Palóc népnév használatával érezteti Fekete a vidékies kiejtésre történő utalást, ezáltal közelebb hozza az olvasókhoz az eredeti mű mondanivalóját.

A fordítás kissé pikánsabb aspektusára térünk most át. Voltaire is sajátos, kissé fanyar, cinikus humorral adja elő a történet különböző eseményeit, ám sosem hágia át a francia stílus akkor még fontosnak tartott szabályát, miszerint a nívósabb irodalomban mellőzni kell a trágárságot, a fordításban azonban – mint ezt látni fogjuk – több helyütt is vulgáris, néha már obszcén szóhasználattal találkozunk. Ez egy markáns stílusbeli különbség, mely nem csupán erre a fordításra érvényes, hanem a magyar irodalom során gyakorta előfordul, mintegy a magyar virtuskodás jeleként. A XII. énekben például, amikor Monrose, francia lovag elérkezik egy zárdába, a nem sokkal azelőtt az angolok által megerőszakolt apácáknak titkos vágyát ekképpen fordítja Fekete: *“Hatalmas Istenem! Kár, hogy itt nem vala Midőn szűz lányidon erőszak farkala!”* (XII. 104-105.), ez az eredetiben nagyjából így szól: „Atyaisten! Milyen kár, hogy ő nem volt itt, mikor minket megerőszakoltak”.¹⁶ A francia mindig objektívebb a szóhasználatban; a fordításban szereplő *„farkal”* állatias durvasága még inkább kihangsúlyozza azt a brutális cselekedetet, ami ráadásul az ártatlanság jelképeivel esett meg (*„szűz lányidon”*).

A vallásos, tudományos és jogi nyelv terén Fekete kénytelen a latinra hagyatkozni, aminek egészen egyszerűen az a magyarázata, hogy a nyelvújítás előtti időszakban ezek a szakszavak magyarul jobbra nem is voltak meg, de ha létezett is némelyikük, a hivatalos és az egyházi nyelv hagyományosan a latin volt: így írja azt, hogy *“Efficax gráciát”* (II. 198.) hatékony kegyelem helyett; *“Tyrannusunk”* (IV. 480.) zsamok helyett; *“S sententziát”* (IV. 482.) ítélet helyett; *“Maledictio”* (VII. 208.) elátkozás helyett; [...] *“confessiót”* (X. 344.) szent gyónás helyett; *“reflexióba”* (X. 427.) *“gondolkodásba”* helyett; *“casust”* (XII. 227.) *“eset”* helyett; *“claviculájába”* (XIV. 312.) kulcscsont helyett; *“Scrupulusok nélkül”* (XIV. 313.) *“gátlástalanul”* helyett; *“nervusi”* (XVI. 317.) *“idegei”* helyett; *“confusióban”* (XVII. 252.) *“rendetlenség”* helyett; Nagy Herózt [...] (XVIII. 198.) *“hős”* helyett; *“orációt”* (XVIII. 205.) *“szónoklat”* helyett; *pro lege salica* (XVIII. 206.) *“száli törvény”* helyett; *“perorál”* (XX. 298.) *“dizsbeszédet tart”* helyett; *“abszolválja”* (XXI. 289.) *“feloldozza”* helyett; *“Prises”* (XXI. 444.) *“elnök”* helyett. Teljesen magától értetődően használja Fekete a jogi terminológia fordításakor a latint (*“sententzia”, “discursus”, “lege salica”*), mivel ez volt a bíróság elfogadott nyelve. Az emberi kapcsolatok, a szociális érintkezés nyelvezete szintén a XVIII. századi szalonok stílusát tükrözik: *“reprobálom”, “perorál”*. Ami a testrészeket illeti, az orvosi latinból eredő kifejezésekkel találkozunk két alkalommal is: *«nervusi»* és *«claviculája»*. De a legnagyobb falat így is az egyházi szókincs. Ebben a kontextusban csak és kizárólag latin kifejezésekkel találkozunk,

¹⁵ *Tout n'est pas pur, et l'accent de province*; VOLTAIRE: *La Pucelle d'Orléans* = *Œuvres complètes de Voltaire*, Paris, 1829, 10; (IV. 581.)

¹⁶ “[...] *Ab! que n'était-il là, Dieu paternel, quand on nous viola!*” VOLTAIRE: *Op.Cit.*; (XII. 107-108.)

követvén azt a jó öreg, katolikus hagyományt, amely megkövetelte, hogy a miséket latinul mondják, valamint, hogy az oktatás szintén latin nyelvű legyen.

Fontos, a mondanivalót is érintő változtatásnak minősül a kihagyás: ebben az esetben egész gondolatok is elsikkadnak. Ilyen esettel találkozunk például a III. énekben, amelyben a szerző a bölcsek sanyarú sorsáról panaszkodik. Bár Fekete nem volt igazán fervens katolikus, sőt, gyakorta vádolták meg anti-klerikalizmussal is, mégis kihagyja ezt a részletet, talán a cenzúrától tartva, igaz, kevés esélye lett volna a kiadásra még így is. Ez a részlet szabadon fordítva így hangzik: *“Ó, milyen vészterhes a mi Franciaországunk a bölcsek számára! Itt jó, ha hiszed a pápát s a poklot, elég. Ha tudod a Pater Nostert.”*¹⁷ Érthető, miért voltak fenntartásai Feketének egy ilyen passzussal szemben. Egy ilyen iromány kiadása a Habsburg cenzúra mellett egyrészt lehetetlen lett volna, másrészt akár a börtönt is jelenthette volna fordítójának.

Fekete a verselés terén alkalmazta a hím- és nőrímekeket a magyar alexandrinusokra. Ezzel szemben igaz az is, hogy a magyar nyelv ritmusa miatt a francia alexandrinus verselés, mely gyakran a soron belüli ellentétpárokkal játszadozik, kissé veszített feszes tempójából és nem csekély mértékben jelentésében is kevésbé frappáns. Számos típusú eltérést soroltunk fel az eredetitől a fentiekben és azzal próbáltuk meg igazolni ezeket, hogy a fordítást a korabeli magyar viszonyok közé helyezve próbáltuk megértetni. Ami elsőre szembeötlik az összehasonlítás során, az az igyekezet a fordító részéről, hogy helyi színezetet adjon a magyar verziónak. Ez a fordítás ugyan nem igazán szöveghű, a fordító azonban mégis megtalálta a módját, hogy a korabeli olvasóknak közvetítse Voltaire üzenetét, miközben a szöveget saját ízlésének megfelelően alakította át.

II.) A Természet Törvényeiről - Poème sur la Loi Naturelle

Ez a mű az irodalomtörténészek szerint a szerző által írottak közül nem csupán az egyik legnépszerűbb, hanem valószínűleg egyike a legjobbknak is. Keletkezését 1751 körülre teszik és az 1829. évi kiadásban¹⁸ éppen a lisszaboni földrengés borzalmairól írt verse után található. Célja, hogy bizonyítsa egy egyetemes, minden vallástól és rendszertől független erkölcs létezését. Ebben az esetben tehát minden kétséget kizáróan filozófiai költeményről beszélhetünk és ez a tény, mint ezt a későbbiekben látni fogjuk, az Orleáni Szűzre jellemző fordítási problémákat jelentősen átalakítja, amit a mű tudományos jellegének tudhatunk be.

A 42 verssoros bevezető strófát követően négy részből álló mű bontakozik ki előttünk, amelynek végén egy kérdés található: összesen 486 alexandrinus verssor. Ami a vers felépítését illeti, jelen mű esetében Fekete annyira hű marad Voltaire-hez, amennyire az lehetséges: ugyanazt a struktúrát tartja meg. A verselésben

¹⁷ “*Ah! qu'aux savans [sic!] notre France est fatale! Qu'il y fait bon croire au pape, à l'enfer, Et se borner à savoir son Pater!*” VOLTAIRE: Op.Cit.; (III. 189-191.)

¹⁸ VOLTAIRE: *Poème sur la loi naturelle* = *Œuvres complètes de Voltaire*, Paris, 1829, 11, 69-97.

Fekete az alexandrinust alkalmazza, váltakozó hím- és nőrímekekkel, tehát egyáltalán nem módosítja a Voltaire által oly kedvelt versformát. Tegyük hozzá, hogy eltekintve a rímszerkezettől – amint arról már tanulmányunk első részében is szóltunk – ez a versforma felelt meg amúgy is a legjobban a korabeli magyar igényeknek.

A leglényegesebb különbség, amellyel a fordításban találkozunk, az a terminológia, mivel a legtöbb esetben ezt Fekete nem magyarra, hanem latinra fordította. Említettük már a fenti tanulmány során, hogy a korabeli, a nyelvújítást megelőző időszak magyar nyelvéből a saját tudományos terminológia hiányzott.

Valamennyi történelmi és politikai személy, filozófus és teológus nevét Fekete fonetikusán átírta, hogy a magyar olvasó jobban el tudja helyezni őket. A többi eltérés inkább stílári vagy értelmezési szinten zajlik. Némely esetben a fordító kihagy egy-egy jelzős szerkezetet vagy a mondat egyéb részeit, ennek oka azonban leggyakrabban a szótagszám megtartásában vagy a tartalom megszélesítésében keresendő.

A bevezető kezdetétől találunk példákat a terminológia fordítási különbségeire: „*préjugé*” (E, 7) előítélet helyett „*képzelés*” (E, 7); „*morale*” (E, 13) erkölcs helyett „*morál*” (E, 13); „*essence*” (E, 30) lényeg helyett „*gondolás*” (E, 30); „*labyrinthe*” (E, 38) útvesztő helyett „*Labyrinthus*” (E, 38); „*théologie*” (E, 30) hittudomány helyett „*Theologia*” (E, 38); „*systèmes*” (E, 41) rendszer helyett „*Systemás*” (E, 41). Ezek közül kettő nem szövegű fordítás („*képzelés*” és „*gondolás*”), ami a többi illeti, azok mind latinul szerepelnek (*morál*, *Labyrinthus*, *theologia*, *systemás*).

Idézzünk néhány példát a nevekre is: *Horace* = *Horáttz*; *Boileau* = *Boaló*; *Glycère* = *Glícera*; *Spinoza* = *Spinoza*; *Leibniz* = *Leibnütz*; *Locke* = *Lock*.

A bevezető franciául udvarias «O vous» (Oh, Ön!) megszólítással kezdődik, amit Fekete tegezésre cserél fel („Te!”), ezáltal személyesebbé téve a szöveget. Voltaire egyébként II. Frigyeszt szólítja meg versében, érthető hát a tiszteletteljes hangnem, míg Fekete arisztokrata barátaihoz intézi fordítását és a tegezés közöttük kötelező volt.

A további részekben folytatódnak a terminológiai fordítási nehézségek, melynek oka a már említett nyelvi hiányosságban rejlik. Így például „*matière éternelle*” (I. 3.) örök anyag helyett „*ős Holmiját*” (I. 3.); „*éléments*” (I. 26.) alkotórészek helyett „*elementumok*” (I. 26.); „*morale*” (I. 45.) erkölcs helyett „*virtus*” (I. 45.). Fekete jegyzeteiben említi, hogy az anyagot „*matière*” „*ős Holm?*”-nak fordítja, de az „*örök*” jelzőt nem teszi hozzá. Márpedig Voltaire szerint az anyagnak az egy igen lényeges tulajdonsága, hiszen ez az egyetlen dolog, amelyben valamennyi filozófus egyetért. Ami az „*éléments*”-t illeti, fordítása helyes, de latinul szerepel. A „*morale*” (erkölcs) helyett pedig a *virtus* szó áll, ami inkább az erényt jelentette akkoriban (ne keverjük össze a virtuskodás mai, pejoratív értelmével). Az eltérés csekély, hiszen a két kifejezés közel áll egymáshoz.

Lássunk itt egy példát a kihagyásra. Amikor Voltaire azt írja, hogy „nem akarja vakmerőn fürkészni a keresztények Törvényének kimondhatatlan misztériumát”, azt Fekete ekképpen fordítja: „*S vakmerőn se túrván keresztyén hitébe //*

Felbató titkait hagyjuk szentségébe” (I. 19-20). A második rész hozzáadás, hiszen Voltaire sem szentségről, sem arról nem ír, hogy ezt megkérdőjelezhetően kel hagyni. Mivel Voltaire műve gyakorta kezdi ki a katolikus hitet, s mivel Fekete többségében katolikus arisztokrata barátai számára fordítja le azt, elővigyázatos maradt és betoldotta ezt az eredetiben nem szereplő passzust.

A dogmák terén is találunk egy hasonló példát: „Az Isten, aki teremtett, nem hiába teremtett”, írja Voltaire¹⁹, amit Fekete így fordít: „*Nem lehet. Az Isten csak jól teremthetett.*” (I. 37). Vagyis a magyar változat, a katolikus dogmát szem előtt tartva Isten tévedhetetlennek és alapjában Jónak jellemzi, és ez a vélemény cseppet sem tükrözi Voltaire véleményét.

A korabeli magyarországi viszonyokhoz történő adaptáció példáját találhatjuk meg, amikor Voltaire azt írja, „[...] és dajkája által lesz ő // Zsidó vagy pogány, hithű vagy muzulmán // Ki zekébe avagy dolmányba öltözik”²⁰ Ezt a részt Fekete így fordítja: „[...] *őt' dajka vezeti; Hogy Zsidó, vagy török légyen, avagy pogány, Attól függvén [sic!] minő köntöst magára hány.*” (II. 78-80.). Muzulmán helyett Fekete természetesen ír törököt, hiszen még igen közeli múlt az, amikor a Török Birodalom magyar területeket birtokolt, még jelen idő számára, hogy a Porta az ország déli és keleti határait fenyegeti, vagyis a török muzulmánokat ismeri valójában a magyar olvasó, míg Európa nyugati országaiban inkább az arabokat, a szaracénokat. Ami pedig a szöveghűséget illeti, észrevehetjük, hogy amíg Voltaire arra fektette a hangsúlyt, hogy az egyén a neveltetése által lesz azzá, ami, addig Fekete inkább az öltözetére vonatkoztatja ugyanezt. A magyar arisztokráciától, tehát Fekete olvasóközönségétől és magától Feketétől ugyanis egyáltalán nem idegen az a Voltaire számára elavult gondolat, hogy a ruha teszi az embert.

Egyik megjegyzésében Fekete kénytelen megváltoztatni a szöveget. Az eredeti megjegyzésben Voltaire azt írja, hogy a „[...] *kíváncsi olvasó a Filozófiai Szótárban megtekintheti a cikket Locke-ról.*” Fekete pedig „*a Litteratura egyvelegeit*” ajánlja. Ennek oka, hogy akkoriban a Filozófiai Szótár a katolikus államokban feketelistán szerepelt, tehát igen rizikós és nehéz lett volna azt beszerezni.

A vers végén találunk egy prominens példát a hozzáadásról: „*Sont tous également les membres de l'état*” (IV. 76.) [szó szerint: Mindannyian az állam egyenlő tagjai], a fordításban: „*Haza tagi, kiket törvény össze fona*” (IV. 76.). A fordításban elmosódik, eltűnik az a voltaire-i gondolat, miszerint valamennyi ember egyenlő és egy nemzet tagjai az állam egyenrangú egyénei. „*Haza tagi*” nem tartalmazza az egyenlőségre vonatkozó, lényeges gondolatot. A fordításban, túl ezen az eltérésen, azt a kitétele is olvashatjuk, hogy „*kiket törvény össze fona*”, ami azt tudatja velünk, hogy egy állam tagjait nem az egyenlőség és a szabadságjogok, hanem az általuk tiszteletben tartandó törvények kötik össze. Ez lényeges különbség, azonban nem szabad megfeledkeznünk a fordítás időpontjáról, 1796-ról, és az akkori magyarországi politikai és társadalmi rendről.

¹⁹ *Le Dieu qui m'a fait, ne m'a point fait en vain*, VOLTAIRE: *Op. cit.*; (I. 37.)

²⁰ [...] *et c'est par sa nourrice Qu'il est Juif ou païen, fidèle ou musulman, Vêtu d'un justaucorps, ou bien d'un dolman*; VOLTAIRE: *Op. cit.*; (II. 78-80.).

III.) Összegzés

Vizsgáljuk meg most, a művek tanulmányozása után azt a két kérdést, melyeket munkánk bevezető részében feltettünk, elsőként pedig azt, vajon Fekete János korabeli Voltaire-fordításai adaptációnak vagy inkább szöveghű fordításnak tekinthetők?

Összehasonlító és elemző módszerünk segítségével, mely mindennemű eltérés szisztematikus feltárásán és keletkezésük okának tárgyalásán alapszik, a következő tanulságokat vontuk le:

Ami a Szüzet illeti, megállapítottuk, hogy esetében kreatív recepcióról lehet beszélni, hiszen a fordító nem csupán az egyszerű és szervilis fordításra szorítkozik, hanem keresi azokat az eszközöket, melyek segítségével a művet oly módon ültetheti át a magyar olvasók számára, hogy azok a saját esztétikai és irodalmi igényeikhez közelállónak érezzék azt.

Igaz azonban az is, hogy igen sok esetben tapasztaltuk a szöveghű fordításra tett erőfeszítések pozitív eredményét. Mindez azért volt lehetséges, mert Voltaire gondolatainak java része, még a leginkább antiklerikálisak is igen szimpatikusak voltak a kicsit különc Fekete számára. Ez a fordítás tehát inkább irodalmi adaptáció, mintsem konkrét fordítás. Ez az adaptáció magas szintű, mivel Fekete nem csupán a mű strukturális szempontból másodrendű elemeit változtatta meg, hanem néhány szükségszerűt is, mint például a verselés terén, ahol a decasyllabus helyett az alexandrinust használja egész egyszerűen azért, mert az a verselés magyarul megfelelőbbnek tűnik számára. A verssorok számát is a fordító kifejezési szükségletei szerint változtatja. Bár számos eltérést találtunk, s ezek közül jelen tanulmányban többet be is mutattunk, az igazság az, hogy míg az efféle példák szinte egymást érik az Orleáni Szűz-ben, addig ebben a költeményben ritkábban fordulnak elő és ritkán jelentékenyek a teljes tartalom és mondanivaló szempontjából. Mivel a legtöbb témakörben Fekete egyetért a szerzővel, ezért az eltérések többsége csupán a mű másodlagos elemeit érinti. Az amúgy a korra jellemző fonetikus névátírásokon kívül nem tudunk kimutatni egyetlen olyan eltérést sem, amely a vers struktúrájának lényeges elemét érintette volna. Elemzésünk alapján tehát ebben az esetben inkább irodalmi-, de nem igazán szöveghű fordításról van szó. Integrálási foka nem olyan erős, mint a másik mű esetében; úgy gondoljuk, hogy a Természet Törvényei sokkal tudományosabb tartalma arra kényszerítette Feketét, hogy jobban kötődjön az eredeti szöveghez, mint a komikus eposz esetében.

A második kérdés, amit feltettünk tanulmányunk elején, így hangzott: A XVIII. század végi francia fordításirodalomnak a recepció-elméletet alapul véve milyen nehézségekkel kellett szembenéznie Magyarországon?

A magyar irodalom abban az időszakban az átmenet korát élte, egy olyan átmenetet, mely a magyar felvilágosodás, ezen belül az újfajta költészet, a nyelvújítás és a modernebb politikai gondolkodás felé kezdett kacsintgatni.

Láthattuk, hogy Voltaire gondolatai igen előrehaladottak voltak a befogadó kontextushoz – vagyis az úri barokkhoz – képest. A potenciális olvasóközönség világképe teljesen eltért Voltaire-étől. Még Fekete számára sem minden gondolat volt befogadható és fordítása során némelyiküket el is torzítja. Köszönhetően azonban számos századvégi írónak és egyéb értelmiséginek (lásd: a testőrköltők), mindez igen gyorsan megváltozott. Leszögezhetjük az itt felsorolt érvek és megfigyelések alapján, hogy a műfordítás egyáltalán nem passzív recepció, még azok a művek is sok változtatáson mentek keresztül, amelyek nem minősíthetők adaptációknak. Más, korabeli fordítók – Péczeli, Kelemen, Benyák -munkáit tanulmányozva megállapítható, hogy a műfordítás Magyarországon a kulturális megújulás igen termékeny talaja volt és jelentékenyen hozzájárult az átmeneti korszak gyorsabb lezárulásához és a Felvilágosodás hazai meggyökeresedéséhez és felvirágzásához. A teremtető recepció ugyanis, mint azt már említettük, egy adott ország irodalma számára tartalék energiaforrásnak minősül. Ez által az intellektuális integráló munka által tudnak behatolni az új gondolatok a társadalomba.

Célkitűzésünk lesz pedig, hogy ennek az átmeneti időszaknak szélesebb körű francia fordításiirodalmi összehasonlítását elvégezve adalékokkal szolgáljunk az átmeneti kort jellemző kérdésekre.

Bibliográfia

- BAYER József: *Kelemen László Zad're fordítása*, Egyetemes Philologiai Közlöny, 1891, pp. 270-287.
- BÍRÓ Ferenc: *A felvilágosodás-kori magyar irodalom értelmezéséhez*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1979, I., pp. 316-328.
- BÍRÓ Ferenc: *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Balassi Kiadó, Budapest, 1998.
- DURIŠIN, Dyonýz: *Összehasonlító irodalomkutatás*, Gondolat, Budapest, 1977.
- FEKETE János: *Voltaire: Az Orleáni Szűz*, Fóth, 1796, Akadémiai Kézirattár, RUI (4) 507 1.
- FEKETE János: *Parvus Tractatus Gallicus de Prosodia Gallica*, Pest, 1796, Akadémiai Kézirattár, 4-r 35 sz.
- FERENCZI László: *Voltaire a XVIII. Századi Magyarországon in Sorsotok előre nézzétek*, szerk. KÖPECZI Béla - SZIKLAY László, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.
- KONT, Ignace: *Littérature française en Hongrie, 1772-1896*; Ernest Leroux, Paris, 1902.
- MORVAY Győző: *Galánthai gróf Fekete János élete*, Budapest, 1903.
- PÉCZELI József: *Henriás; a bevezetőt és a jegyzeteket írta Vörös Imre*, Budapest, 1992.
- VOLTAIRE: *La Pucelle d'Orléans in: Œuvres complètes de Voltaire*, Paris, 1829, X., pp. 1-309.

VOLTAIRE: *Poème sur la loi naturelle* in: *Œuvres complètes de Voltaire*, Paris, 1829, XI., pp. 67-97.

VÖRÖS Imre: *Fejezetek XVIII. századi francia-magyar fordításirodalmunk történetéből*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.

Résumé

Le comte János Fekete de Galántha, traducteur de Voltaire au XVIIIe siècle

Notre étude, basée sur les méthodes modernes de la littérature comparée et, tout particulièrement, sur la théorie de la réception de Dionýz Durišin, a pour objet d'analyser deux traductions d'œuvres de Voltaire, *La Pucelle D'Orléans* et le *Poème sur La Loi Naturelle*, faites à la fin du XVIIIe siècle par un officier et en même temps homme éclairé hongrois. Correspondant de Voltaire, adepte de ses idées politiques et philosophiques, le comte János Fekete a été l'un des premiers à rompre avec la tradition littéraire qui caractérisait la Hongrie contemporaine, c'est à dire le baroque aristocratique, dont le personnage le plus célèbre était István Gyöngyösi, poète du XVIIIe siècle.

Après la présentation du contexte historique et littéraire, ainsi que de la théorie de la réception, servant comme outil d'analyse, l'étude se limite à observer systématiquement les différences entre les œuvres originales et leur traduction, tout en dévoilant certaines hypothèses sur les causes possibles de ces altérations. En démontrant le fait que ces divergences touchaient soit les éléments nécessaires, comme dans le cas de *La Pucelle*, en changeant la structure poétique et en variant la dimension des strophes selon ses besoins d'expression; soit seulement les éléments secondaires, comme pour ce qui est du *Poème sur les lois de la Nature*, l'auteur de cette étude est arrivé à conclure que les difficultés de la traduction littéraire avaient des causes diverses qui sont d'une part la rigidité, en Hongrie, des systèmes politique et religieux contemporains vis à vis des idées voltairiennes, d'autre part le manque des outils littéraires et linguistiques ainsi que d'un large public éclairé, apte à recevoir entièrement les idées nouvelles des Lumières françaises et un nouveau style poétique, l'alexandrin français.

Malgré ces difficultés, affirme l'étude, cette réception créatrice ne se contente pas de traduire servilement les sources, mais elle crée de réelles adaptations, contribuant ainsi au renouveau littéraire qui débute justement vers cette fin de siècle et qui se verra épanouir au XIXe siècle.